

ISSN 1392–1681

POLITIKA IR MISTIKA

ALVYDAS JOKUBAITIS

Straipsnis grindžiamas keturių pasaulio tikroviškumo sampratų idėja. Pripažįstami keturi skirtingi tikrovės suvokimo būdai – praktika, mokslas, menas ir mistika. Pastaroji nėra vien religinis fenomenas, bet šiame straipsnyje daugiausia kalbama apie jos religinį variantą. Politinis liberalizmas reikalauja atskirti viešus ir privačius įsitikinimus, tarp kurių atsiduria ir religiniai įsitikinimai. Tačiau mistinis tikrovės suvokimas nėra aiškiai suformuluotų įsitikinimų sistema. Galima kalbėti apie liberalizmo ir mistinio tikrovės suvokimo konfliktą, kurį sąlygoja dvilypė liberalizmo politinės filosofijos prigimtis. Liberalizmas nėra vien tik politinį neutralumą propaguojanti doktrina, bet veikia kartu su tam tikra kultūros samprata, nukreipta prieš mistinį pasaulio tikroviškumo suvokimą.

Įvadas

Straipsnio tikslas – atkreipti dėmesį į mistinius politikos aspektus. Politikos mokslininkai negali pripažinti mistikos. Jie turi vadovautis faktais, griežtai nustatytais tyrimo metodais ir teiginių kontrolės procedūromis. Šalia mokslinio politikos pažinimo egzistuoja kitos

Alvydas Jokubaitis – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorius (el. paštas: alvydas.jokubaitis@takas.lt).

© Alvydas Jokubaitis, 2010

Straipsnis įteiktas redakcijai 2010 m. vasario 17 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2010 m. gegužės 3 d.

politinių reiškinių suvokimo perspektyvos, pripažįstančios mistinius elementus. Pastarieji nebūtinai yra susiję su religinio mąstymo tradicijomis. Yra pasaulietinės mistikos formų. Bandymas rimtai pažvelgti į mistikos temą leidžia suprasti mokslinio politikos pažinimo ribas. Religingiems žmonėms mistika nurodo Dievą. Netikintys randa kitų praktinį ir mokslinį patyrimą pranokstančių mistinių veiksnių, dažniausiai susijusių su estetiniais išgyvenimais. Abiem atvejais kelias į mistiką prasideda nuo skepticizmo, nepasitikėjimo kasdienybės ir mokslo kuriamu pasaulio vaizdu. Skepticizmas nebūtinai veda į mistiką, tačiau, jam sustiprėjus, padidėja mistikos pasirodymo tikimybė.

Žodis „regimybė“ pasižymi dviprasmiškumu. Bet koks regėjimas sukuria regimybę, tačiau žodis „regimybė“ nurodo ne tik tai, kas regima, bet ir tai, kas neregima. Mintis apie regimybę pakiša mintį apie kažką neregima. Vandens stiklinėje lūžtantį pieštuką apibūdinamas kaip regimybė. Kai kas nors sako, kad politinės organizacijos nariams būdingas apsimestinis principų laikymasis, šio teiginio oponentai turi įrodyti vertintojo politinio regėjimo sutrikimą. Keisdami sąvokas arba faktus, jie turi pakeisti tikrovės suvokimą. Tie, kam nepadedą politinės optikos reguliavimas, gali būti traktuojami kaip gyvenantys regimybių pasaulyje. Politika *par excellence* yra regimybių sritis. Niekas nežino jos tikrojo vaizdo, tačiau nuolat ginčijamasi dėl to, kas matoma, o kas nematoma, kas tikra, o kas netikra. Politikai dažniausiai kalba ne apie regimybes, bet ideologijų skirtumus. Tačiau tai nekeičia dalyko esmės. Ideologiniai skirtumai numato skirtingų politikos sampratų susidūrimą. Pripažinus, kad nė viena ideologija neturi tiesos savo pusėje, lieka dalinės tiesos, kurias galima apibūdinti kaip tikrovės regimybes.

1. Keturių tikroviškumo sampratų

Mistika yra didžiausias išbandymas tiems, kurie mėgsta kalbėti apie regimybes, iliuzijas ir simuliakrus. Net religijai abejingi žmonės kar-

tais sako „kažkas mistiško“. Dažniausiai tai būna tik retorinė figūra arba netyčia išsprūdęs sakinytis. Ištikimiausi mistinio patyrimo saugotojai yra religingi žmonės. Tikėjimo nepažįstantys žmonės dažniausiai negali suprasti jų kalbų apie apreiškimą, amžinąjį gyvenimą, dangaus karalystę, pranašystes ir stebuklingus ženklus, rodančius Dievo galią. Jie lengvai sutinka pripažinti politinių ideologijų fikcijas, tačiau negali žengti link to, kas religijų tekstuose apibūdinama kaip mistinė tikrovė. Dabartinių humanitarinių ir socialinių mokslų atstovai daug diskutuoja apie J. Baudrillardo stiliaus tikrovės išnykimą, tačiau nenori kalbėti apie mistinę tikrovės peržengimą, būdingą religijoms. Žvelgiant filosofškai, sunku suprasti, kodėl J. Baudrillardo samprotavimai turi būti traktuojami kaip verti daugiau dėmesio, negu, tarkime, šv. Pauliaus, šv. Augustino ar Simone Weil mistiniai raštai.

Religingi žmonės pripažįsta tikėjimo neturintiems žmonėms neegzistuojančią tikrovę. Išskyla sena pasaulio tikroviškumo problema. Vokiečių politikos filosofas Carlas Schmittas siūlė kalbėti ne apie politiką, bet apie politiškumą. Pasinaudojant jo siūlymu, galima bandyti įrodinėti, kad tikrovė taip pat yra ne objektas, bet savybė. Galima kalbėti apie keturias skirtingas pasaulio tikroviškumo formas. Pirmoji yra praktinė tikroviškumo samprata, kurią sukuria kasdienis žmonių bendravimas ir veikla. Praktinis gyvenimas išmoko skirti tikrus ir įsivaizduojamus dalykus, faktus ir ne-faktus. Kas rytą žmonės atsibunda tame pačiame pasaulyje, randa tą pačią praktinių įgūdžių, nuostatų ir įpročių tikrovę. Prie jos stabilumo daugiausia prisideda kalba. Išmokdami kalbą, žmonės įsitraukia į praktinio bendravimo pasaulį. Praktinis gyvenimas vieniems jų vaizdiniais suteikia tikroviškumo statusą, o kitus verčia traktuoti kaip iliuzijas.

Mokslas siūlo savo tikrovės sampratą. Mokslininkai kuria metodiško tyrimo taisyklės atitinkančių vaizdinių pasaulį, kuriam būdinga kita fakto ir ne-fakto samprata, negu praktikos pasauliui. Kasdienybės pasaulio žmogus gali manyti, kad Saulė sukasi aplink Žemę, tačiau mokslininkai šio įsitikinimo nepripažįsta kaip pagrįsto. Jie randa daug

kasdienio patyrimo požiūriu neįtikėtinų dalykų ir kuria savo pasaulio vaizdą, pasižymintį apibrėžimų aiškumu ir tikslumu. Praktinio patyrimo kalbą mokslininkai pakeičia matematinių skaičiavimų kalba. Jų tikslas – sukurti išmatuojamą ir apskaičiuojamą pasaulį. Jie mato kasdienio patyrimo akimi nematomus dalykus ir kuria dirbtinę kalbą, kuria bando įrodyti savo teiginių pagrįstumą. Moksliniai tyrinėjimai nepaiso praktikos pasaulio žmonių įsitikinimų. Tai sukuria praktikos ir mokslo pasaulio konkurenciją. Mokslinis pasaulio vaizdas siekia pakeisti praktikos pasaulio žmonių įsitikinimus ir supratimą.

Trečią pasaulio tikroviškumo sampratą siūlo menininkai. Jų požiūriui į tikrovę negalioja pirmoms dviem tikrovėms būdinga fakto ir ne-fakto perskyra. Meno tikrovė yra daug artimesnė mistinei pasaulio sampratai, negu praktikos ir mokslo pasauliai. Menininkai siūlo kontempliatyvų požiūrį į pasaulį, leidžiantį kurti kasdienio patyrimo požiūriu neegzistuojančius vaizdinius. Meno pasaulio žmonėms užtenka džiaugtis vaizdinių forma ir siekti to, kas vadinama estetiniu pasitenkinimu. Mokslininkai privalo įrodyti, menininkams užtenka parodyti. Jie kuria tikrovę, galinčią daryti įspūdį pačiu savo pasirodymo faktu, be kokių nors didesnių praktinės naudos skaičiavimų ar metodiškų įrodinėjimų. Menininkams nesvarbu, ar jų sukurtas pasaulio vaizdas nutolsta nuo kasdienio gyvenimo faktų. Jiems nerūpi vaizdinių mokslinė verifikacija ar falsifikacija. Jie siūlo atskirą tikroviškumo versiją, leidžiančią sureikšminti fikcijos, pramano, vaizduotės, iliuzijų ir regimybės vaidmenį.

Ketvirtoji tikroviškumo samprata gali būti apibūdinta kaip mistinė. Ji prasideda nuo metafizinių klausimų, kuriems specializuoti mokslai negali rasti atsakymo, bet reikalauja žengti toliau. Ši tikrovė pagrįsta kitų trijų tikroviškumo sampratų peržengimu. Tarp metafizikos ir mistikos egzistuoja esminis skirtumas. Mokslas negali atsakyti į klausimus „kodėl yra kažkas, o ne niekas?“, „ką mes galime žinoti?“, „ką privalome daryti?“, „ko galime tikėtis?“, „kas yra laisvė?“ Tai metafiziniai klausimai. Mistikai bando žengti toliau. XIII amžiaus žydų rabis Mozė iš Burgo sakė: „Žinokit, kad tie filosofai, kurių

mokytumą jūs giriate, pabaigia ten, kur mes pradedame.“¹ Vaizdžiai tariant, mistikai stovi ant metafizikų pečių. Jie mano galį užmegzti ryšį su tuo, apie ką negali kalbėti praktinio patyrimo, mokslo ir meno pasaulio žmonės. Mistinis patyrimas atveria kelią atskirai tikroviškumo sampratai.

Mistikai neneigia kitų tikroviškumo sampratų svarbos. Jie tik mano, kad šalių jų egzistuoja ketvirta – nematoma, sunkiai apibūdinama, bet jiems patiems svarbiausia tikrovė. Mokslininkai negali pripažinti Dievo egzistavimo. Tikintys žmonės neišivaizduojami be mistinio Dievo patyrimo. Jie pripažįsta dalykus, kurių negali pripažinti ir įrodyti mokslinis pažinimas. Mistinis patyrimas nurodo savitą, praktikos ir mokslo požiūriu neegzistuojančią tikrovę, turinčią savo, vien tik jai būdingus tikroviškumo standartus. Tikintieji savo pasaulio sampratą atskiria nuo meninės pasaulio sampratos, tačiau šių dviejų tikroviškumo sampratų ryšiai yra artimi ir glaudūs. Jeigu tikrovės objektyvumą suprantame kaip intersubjektyvumą, tai mistinė pasaulio tikroviškumo samprata lengvai tenkina šį reikalavimą. Religingi žmonės turi savo bendruomenę, kuri vadovaujasi tik jai būdingais pasaulio tikroviškumo supratimo kriterijais. Nematomas Dievas jiems yra toks pat tikras dalykas, kaip praktikų ir mokslininkų pripažįstami faktai.

Mistinis pasaulio suvokimas pasižymi nesudėtinga struktūra. Mistikai pripažįsta joslėmis neapčiuopiamą, tačiau beveik juntamą tikrovę ir atmeta jos pažinimo įprastinėmis praktikos, mokslo ir meno pasaulio priemonėmis galimybę. Mistikai pripažįsta realybę, kuri kasdienio pasaulio ir mokslo požiūriu prilygsta stebuklui. Atsiranda kažkas, su kuo religingi žmonės susitinka, ką patiria ir jaučia, bet ko negali sudėti į mokslo požiūriu teisingų ir klaidingų teiginių sistemą. Mistikai nesitenkina įprastiniais kasdienio pasaulio stebuiniais ir mokslinio proto konstrukcijomis. Jie kalba apie tai, ką mokslininkai

¹ Scholem G., *Žydų mistika ir jos pagrindinės srovės*, vert. A. Gailius, Vilnius: Aidai, 2009, p. 43.

vadina „regimybėmis“, „iliuzijomis“, „fantazijomis“ ir „spekuliacijomis“. Mistiko požiūris į tikrovę primena filosofų aprašytą „realybės jausmą“. Šis jausmas skiriasi nuo mistinio patyrimo, tačiau praktikos ir mokslo pasaulio žmonėms tai geriausias įvadas į mistinio patyrimo pasaulį. „Realybės jausmas“ yra ne tik jausmas, bet ir tikrovės pažinimo forma, leidžianti vienu žvilgsniu apimti pasaulio ar sielos visumą.

„Realybės jausmas“ gali būti apibūdintas kaip kvazimistinis fenomenas. Šis jausmas apibūdina tikrovės pažinimą, kuris nėra paremtas metodiška sąvokų analize, bet susijęs su subjektyviais veikėjų išgyvenimais, pojūčiais, išvalgomis ir proto nušvitimais. Isaiah Berlinas „realybės jausmą“ siejo su žmogaus dvasiniais pergyvenimais. Jo žodžiais, „istorija, kaip ją įprasta rašyti, „politinius“ – visuomeninius – įvykius paprastai vaizduoja kaip pačius svarbiausius, o dvasiniai – „vidiniai“ – įvykiai dažniausiai pamirštami, tačiau *prima facie* būtent jie – „vidiniai įvykiai“ – yra realiausia, betarpiškiausia žmonių patirtis; jei gerai išsigilinsime, jie ir tik jie yra tai, iš ko sudarytas gyvenimas; vadinasi, įprastiniai politiniai istorikai kalba lėkštas nesąmones“². „Vidiniai politinių įvykių potyriai“, apie kuriuos kalba I. Berlinas, gali būti traktuojami kaip įvadas į mistikos pasaulį. Politiniai veikėjai dažniausiai suvokia, kad egzistuoja už juos didesnis istorijos procesas, ir supranta, kad jo nuosekliai neįmanoma paaiškinti priežasties ir padarinio sąvokomis. Jie suvokia negalį pažinti pirminių šio proceso priežasčių ir apimti visos apie jį sukauptos informacijos.

Praktikos ir mokslo pasaulio žmonės nori valdyti, kontroliuoti ir reguliuoti politinius įvykius. Tačiau jie to negali padaryti, net ir labiausiai norėdami. Istorijos procesas pasižymi daugybe kontrolei nepasiduodančių aspektų. Mokslininkai negali, tarkime, numatyti ateities įvykių ir nepajėgūs nustatyti bei valdyti istorijos dėsnių. Politikai

² Berlin I., *Vienovė ir įvairovė: žvilgsniai į idėjų istoriją*, vert. A. Jokubaitis, Vilnius: Amžius, 1995, p. 345.

dar daugybę svarbių spendimų, negalėdami jų paaiškinti moksliškai. Jie tarytum jaučia tikrovę, turi politinę nuojautą, grindžiamą ne moksliniais skaičiavimais, bet labiau jusliniu santykiu su tikrove. Tai apibūdinama kaip „intuicija“, „įžvalga“ ir „praktinė išmintis“. „Realybės jausmas“ nėra mistinis suvokimas, tačiau neabejotinai veda link jo. Geras politikas visuomenės gyvenimo aplinkybes jaučia taip pat, kaip skulptorius jaučia savo kūrinio medžiagą ar tikintis žmogus jaučia Dievo artumą. Daugybę empirinių ir mokslinių faktų žinantys politikai dažnai patiria nesėkmę, o besivadovaujantys praktiniu patyrimu ir intuicija švenčia pergalę.

2. Mistikos atsiradimas ir išstūmimas

Religija neišsivaizduojama be mistinio elemento. Bet kuri didesnio pripažinimo sulaukusi religija yra diskursyvaus ir mistinio pažinimo mišinys. Tikintieji ne tik pripažįsta tam tikras dogmas, bet ir supranta, kad transcendentinė realybė yra kažkas daugiau, negu teologijos knygų teiginiai ir samprotavimai. Tikintieji pripažįsta mistinių dieviškosios tikrovės pergyvenimų svarbą. Netikintiems atrodo, kad tikintys gyvena iliuzijų ir regimybių pasaulyje. Patys mistikai mano kitaip. Jie jaučia stiprų ryšį su paslaptimi, bet jiems svarbiausia tikrove. Mistikai nebūtinai yra religingi žmonės. Tačiau jie būtinai pripažįsta, kad egzistuoja kažkas daugiau, negu mes pažįstame remdamiesi kasdieniu patyrimu, mokslu ir menu. Religijai abejingi žmonės nebūtinai yra abejingi mistikai. Pasaulietinė mistika dažniausiai yra skepticizmo padarinys. Moksliniai aiškinimai nusitęsia į begalybę, kol galiausiai tampa neaiškos tikrosios būties priežastys. Atsiveria atsitiktinių faktų aibė, kuriai peržengti būtina postuliuoti kažką absoliutaus.

Politikos ir mistikos jungtis gali būti politiškai pavojingas dalykas. Nuo Apšvietos laikų mistika suvokiama kaip tamsos, priespaudos ir pavergimo šaltinis. Tai pakankamai pagrįsta mistikos baimė. Daugelis represinių politinių režimų veikė po įvairiausių politinių mistifikacijų skraiste. Diktatoriai ir tironai mielai naudojos miglo-

tų, neaiškių ir paslaptimi alsuojančių ideologijų priedanga. Tačiau ši aplinkybė negali būti traktuojama kaip rimtas argumentas atmesti mistinę pasaulio tikroviškumo sampratą. Daugybė su religinio mąstymo tradicijomis susijusių žmonių mano, kad mistinio elemento atmetimas yra moralinį ir politinį gyvenimą skurdinantis veiksnys. Mokslu grindžiamos kultūros žmonės dažnai nenori suprasti mistiškai nusiteikusių bendrapiliečių tikroviškumo sampratos. Tačiau tai nesunaikina šios tikrovės reikšmės. Daugybė žmonių į pasaulį ir politiką žvelgia mistinio patyrimo akimis.

Mistika yra rimtas išbandymas bet kuriai religijai ir politinio mąstymo tradicijai. Mistinis patyrimas reikalauja ne tik pažinti tam tikras tikėjimo tiesas, bet ir savo asmenine patirtimi susiliesti su už jų esančia tikrove. Ryšio su politine bendruomene pajautimas dažnai yra panašus į mistinį Dievo artumo išgyvenimą, garsųjį *unio mystica*. Tiek mistikas, tiek savo politine bendruomene besirūpinantis žmogus privalo iškilti virš to, kas kitiems yra vien tik negyva dogma, nuvalkioti principai ar mechanškai funkcionuojanti socialinė organizacija. Politinių ideologijų pabaiga dažnai aiškinama pagal religijų nuosmukio modelį. Dingus tikėjimo dvasiai ir aistrai, pradeda nykti idėjų ir principų reikšmės suvokimas. Mistikų bandymai pasiekti gyvąjį Dievą yra nuoširdaus politinio įsipareigojimo analogas. Kai kurie reikšmingi politinio gyvenimo aspektai gali būti suvokiami pagal mistinio patyrimo analogiją. Mistikų pastangos išsaugoti gyvą Dievo patyrimą pirmiausia primena apie skirtingų pakraipų sociologų plačiai aprašytą charizminio politiko asmenybę.

Maxas Weberis pagarsėjo samprotavimais apie charizminį politiką. Ši sąvoka turi neabejotiną religinį atspalvį. Politiko pašaukimas dažniausiai suprantamas kaip Dievo, prigimties ar kitų paslaptinių aplinkybių malonė. Charizminis politikas neįsivaizduojamas be neracionalių, pranašišių, šventų ir transcendentinių savybių. Galima ginčytis dėl jam suteiktos malonės šaltinio, tačiau nėra abejonės, kad charizminio politiko talentas nėra jo paties kūrinys. Charizmos sąvoka nurodo kažką, esantį anapus įprastinės tikrovės. Charizminis

politikas skiriasi nuo Modernybės laikų politiko, kuris labiau yra ne Dievo įkvėptasis, bet samdomas darbininkas. Modernioji valdžios technika nereikalauja užuominų apie mistinį įkvėpimą, nušvitimą ar apsireiškimą. Dabartiniai politikai gali jaustis biurokratinio valdžios mechanizmo mašinistais, neturinčiais pasižymėti kokiais nors išskirtiniais dvasiniais sugebėjimais.

Ketrios pasaulio tikroviškumo sampratos šiuo metu turi nevienodą kultūrinį statusą. Ypač dideliu autoritetu pasižymi mokslas. Apie praktinį patyrimo modusą neverta plačiau kalbėti, nes tai visada įtakingiausia pasaulio tikroviškumo samprata. Meno tikroviškumas šiuo metu neužleidžia savo įtakos sferų ir galbūt net jas tik dar labiau plečia. Vienintelė mistinė tikrovė yra nustumta į Vakarų kultūrinio ir politinio gyvenimo pakraštį. Kodėl taip atsitinka? Tai sąlygoja keletas pagrindinių veiksnių: 1) mokslo ir technikos pažanga, 2) teisinis pozityvizmas, 3) ekonominis determinizmas, 4) utilitarizmas, 5) mechaninė politikos samprata, 5) liberalizmo moralės filosofija, 6) instrumentinis racionalumas. Liberalai nėra nusistatę prieš religinį ir mistinį pasaulio supratimą, tačiau, pasinaudodami pirmiau išvardytais veiksniais, prisideda prie mistinės tikrovės išstūmimo. Tikintieji yra priversti atlaikyti jiems nepalankios, su politiniu liberalizmu susijusios kultūros spaudimą.

Iš politinio gyvenimo mistika išstumiamą vadovaujantis liberalaus privatumo ir viešumo sferos atskyrimo principu. Regimybės (įskaitant ir mistines) perkeliamos į privatumo sritį, reikalaujant, kad viešasis gyvenimas būtų grindžiamas aiškiais, universaliais ir jokių dviprasmybių nepaliekančiais principais. Tai liberalizmo politinės filosofijos branduolys. Dažnai nematoma, kad politinis liberalizmas veikia ne vienas, bet remiasi įtakingais kultūriniais sąjungininkais – mokslu, ekonomika, teise, viešuoju administravimu ir individualistine moralės samprata. Mokslininkai vengia moralinių, religinių ir filosofinių vertinimų. Teisininkai kuria abstrakčių normų sistemą, atsisakančią nuorodų į metafizines, teologines ir moralines prielaidas. Ekonomistai visuomenės gyvenimą grindžia pelno ir naudos

skaičiavimais, ir todėl kaip mažai reikšmingus pristato pastariesiems nepasiduodančius visuomenės gyvenimo aspektus, tarp kurių pirmiausia atsiduria moralė. Viešojo administravimo specialistai rūpinasi politinio mechanizmo funkcionavimo pagerinimu, vengdami klausimų apie tikslus ir prasmę. Jie sprendžia technines problemas neskirdami dėmesio dvasiniams žmogaus gyvenimo aspektams.

Liberalus perregimumo ir efektyvumo siekis sunkiai suderinamas su religine mistika. Visą dėmesį sutelkus į politinio mechanizmo funkcionavimą, atskyrus privačiųjų ir viešųjų interesų sferą, sureikšminus teisinį pozityvizmą, pozityviąją ekonomiką ir instrumentinį racionalumą, mistinis pasaulio tikroviškumo suvokimas yra priverstas trauktis iš visuomenės gyvenimo. Jo vietą užima mokslinis ir meninis pasaulio suvokimas. Vieninteliu mistiniu reiškiniu lieka nebent tik garsusis laisvosios rinkos funkcionavimas, susietas su paslaptinga „nematomos rankos“ idėja. Tačiau ekonomistų pripažįstama „nematoma ranka“ yra tik metafora. Laisvoji rinka veikia kaip empiriniais parametrais aprašomas mechanizmas. Politikos teologai sako, kad dauguma šiuolaikinio politinio mąstymo sąvokų yra paimtos iš teologijos. Žmogaus protas natūraliai siekia išeiti už empirinio patyrimo ribų ir postuluoja sąvokas, peržengiančias jslėmis patiriamų objektų pasaulį. Niekas nematė ne tik Dievo, bet ir politinę prasmę turinčių darinių – tautos, visuomenės ir bet kurios bent kiek didesnės bendruomenės. Demokratinės visuomenės valdžia kyla iš mistinės jungtinės personos ir niekada savo empirine esybe neparodančio politinės valdžios suvereną.

Dabartinis mistikos išstūmimas yra vienos iš keturių tikroviškumo sampratų išstūmimas. Tai nuskurdina žmoniškumo ir politiškumo supratimą. Nėra abejonės, kad dalis mistinio patyrimo valdomų žmonių yra abejingi ne tik politikos, bet ir religinės ortodoksijos pasauliui. Tačiau dauguma tikinčiųjų savo dėmesiu politikai nesiskiria nuo savo bendrapiliečių. Mistikos pašalinimas susiaurina politikos supratimą, atitraukia ją nuo svarbių žmogaus dvasinio gyvenimo aspektų. Nuošalyje atsiduria viena iš pasaulio tikroviškumo sampratų,

daugeliui žmonių suteikianti gyvenimo prasmės suvokimą. Liberalai teisūs, sakydami, kad politinis gyvenimas neturi būti grindžiamas religiniais principais. Tačiau mistinės pasaulio tikroviškumo sampratos išstūmimas į visuomenės gyvenimo pakraštį politiką atiduoda į mokslininkų, teisininkų, ekonomistų ir viešojo administravimo specialistų rankas. Menas yra per silpnas pasipriešinti instrumentinio racionalumo viešpatavimui. Įtvirtinus mokslinio mąstymo autoritetą, tiesiogiai ir netiesiogiai nuvertinamos kitos pasaulio tikroviškumo sampratos.

Dabartinis politikos supratimas yra grindžiamas mechanizmo, technikos ir technologijos idėjomis. Bandymai apginti mistinę pasaulio tikroviškumo sampratą gali būti traktuojami kaip pastanga pasipriešinti liberalų norui įtvirtinti jiems palankią kultūrą, kurios pagrindiniai bruožai yra moralinis individualizmas, teisinis pozityvizmas, ekonominio efektyvumo siekis ir matematinių skaičiavimų prioritetas. Mistikai mano, kad pasaulis nėra vien praktikos, mokslo ir meno kuriamas tikrovės vaizdas. Jie bando įtikinti, kad kai kurie svarbūs žmogaus dvasinio gyvenimo aspektai iš esmės skiriasi nuo mokslinio patyrimo kuriamo pasaulio vaizdo. Politinis liberalizmas ir jo kultūriniai sąjungininkai dažniausiai atmeta tikinčių žmonių tikroviškumo sampratą. Jūrgenas Habermasas kalba apie liberalių visuomenių tikinčiųjų patiriamą „kognityvinį disonansą“³. Jo nuomone, tikintieji suvokia, kad netikintieji įtariai žiūri į jų pasaulio supratimą, simbolius ir prasmes. Religingų žmonių samprotavimai apie mistinę tikrovę dažnai traktuojami kaip žemesnė kultūrinio diskurso forma. Politinis liberalizmas toleruoja religinius įsitikinimus, tačiau šią toleranciją lydi kultūrinio diskurso formos, kurioms būdingas nepalankus požiūris į mistinę pasaulio tikroviškumo sampratą.

³ Habermas J., „Religion in the Public Sphere“, *European Journal of Philosophy* 1, 2006, p. 13.

3. *Moralinė mistika ir politinis liberalizmas*

Jau buvo sakyta, kad mistika nebūtinai turi būti siejama su religija. Galima nurodyti pasaulietinius mistinio patyrimo kilmės šaltinius. Vienas svarbiausių yra moralė. Pažvelgus į moralinio sprendinio prigimtį, nesunku pastebėti, kad pastarasis yra susijęs su mistiniais elementais. Ludwigas Wittgenšteinas manė, kad mokslas išsemia teisingų teiginių visumą. Didesnių problemų jam iškilo tik dėl etikos teiginių. Jo nuomone, moralės sakiniai kalba apie absoliučius dalykus, peržengiančius empirinių faktų pasaulį. Etika negali būti išreikšta įprastine mokslo kalba, bet nurodo kažką absoliutaus ir neempiriško. L. Wittgensteino žodžiais, „Iš tikrųjų esama kažkas neišreiškiama. Tai *rodo save*, tai yra mistiška“⁴. *Loginiame filosofiniame traktate* jis atvirai pripažįsta, kad „etika yra transcendentali“⁵. Po jo samprotavimų sunku atsisakyti minties, kad moralinė mistika gali veikti politinių dalykų supratimą.

Immanuelis Kantas nebijojo praktinio proto mistikos. Jo nuomone, transcendentalinės gryojo proto idėjos yra regimybės, be kurių neįmanomas moralės ir kitų praktinių dalykų supratimas. Šios idėjos perkelia iš gamtos į moralės pasaulį. Teorinis protas gali tirti priežastinius ryšius, tačiau praktinio proto tikslas – rūpintis žmogaus valios determinantais. Abiem atvejais susiduriame su determinacija. Tačiau pirmoji determinacijos rūšis iš esmės skiriasi nuo antrosios. Praktinis protas žmonių valią determinuoja tiesiogiai, be empirinių veiksnių įsikišimo. Tai reiškia, kad moralė yra ne šio pasaulio dalykas. Jos subjektai patys gali determinuoti savo elgesį, be išorinių veiksnių įsikišimo. Empiriniai determinantai domina mokslininkus, bet ne moralės subjektus. Dorovė egzistuoja už gamtinio priežastingumo ribų ir reikalauja kito pažinimo, negu tas, kuris taikomas fizikos objektams.

Sakydamas, kad laisvė yra praktinio proto postulatą, I. Kantas priartėjo prie to, ką galima apibūdinti kaip moralinę mistiką. Jo nuo-

⁴ Vitgenšteinas L., *Rinkiniai raštai*, vert. R. Pavilionis, Vilnius: Mintis, 1995, p. 112.

⁵ Ibidem, p. 110.

mone, moralė nepriklauso juslinei žmogaus prigimčiai, bet turi būti traktuojama kaip jo antjuslinės prigimties dalis. Remdamasis šia prielaida, I. Kantas stengėsi įrodyti, kad žmonės yra ne tik empirinio, bet ir vien tik mąstyti galimo pasaulio dalis. Pripažinus, kad moralė nepriklauso nuo empirinio pasaulio determinacijų ir nurodo antjuslinę žmogaus prigimtį, mistika tampa sunkiai išvengiamu dalyku. Teiginius apie antjuslinę žmogaus prigimtį mokslininkai traktuoja kaip nesusipratimą. Jie gali naudoti priežastinius aiškinimus, bet negali kalbėti apie kažką, esantį anapus empirinių faktų. Moralės filosofai privalo mąstyti kitaip. Jie turi pripažinti, kad žmonės gali determinuoti savo veiksmus be išorinio gamtos mechanizmo įsikišimo. Dorovė perkelia į kitą pasaulį, negu gamta. Ji pasirodo kaip empiriškai fiksuojamas dalykas, tačiau jos priežastys nėra juslinės ir jų neįmanoma pavaizduoti jusliniais stebiniais. Panašiai apie savo patyrimą yra pratę kalbėti religiniai mistikai, įskaitant ir krikščioniškosios dogmatikos kūrėjus. Jų nuomone, Dievo karalystė yra tarp mūsų, bet ateina nepastebimai ir negali būti regima taip, kaip regimi gamtos pasaulio objektai.

I. Kanto *Praktinio proto kritika* rodo neabejotinas autoriaus simpatijas moralinei mistikai. Tai netikėtas šio autoriaus filosofinių pažiūrų elementas. I. Kantas pagarsėjo kaip bet kokio filosofinio svajingumo (vok. *schwärmerei*) ir iracionalumo kritikas. Tačiau *Praktinio proto kritikoje* jis atvirai kritikuoja bet kokią „moralinį empirizmą“ ir siūlo didesnę erdvę palikti „moraliniam misticizmui“, kuris, jo nuomone, „derinasi su moralės dėsnio grynumu bei prakilnumu“, o „empirizmas su šaknimis išrauna dorovę iš nuostatų“, sugriauna pareigą ir „veda žmoniją į nuosmukį“⁶. *Grynojo proto kritikoje* I. Kantas vengė nuolaidų mistikai. *Praktinio proto kritika* rodo pasikeitus jo požiūrį. Šiame veikale jis aiškiai sako, kad moralinis empirizmas yra daug pavojingesnis dalykas, negu moralinis misticizmas. Negalima teigti, kad I. Kantas yra mistikas. Tačiau nėra abejonės, kad jo praktinio proto koncepcija

⁶ Kantas I., *Praktinio proto kritika*, vert. R. Plečkaitis, Vilnius: Mintis, 1987, p. 90.

leidžia kalbėti apie moralinę mistiką. Doroviniai sugebėjimai žmones išskiria iš gamtos pasaulio ir padaro juos šiuo tuo daugiau, negu vien gamta. Šie sugebėjimai individus susieja su kita tikrove, iš esmės besiskiriančia nuo mokslo ir meno tikrovių. Tai mažas praktinio proto stebuklas. Žmonės priklauso gamtos mechanizmui, bet kaip moralės subjektai veikia pagal kitos – antgamtinės – tikrovės taisykles.

I. Kantas pripažino, kad moralė turi paslaptinę elementą, susijusį su tuo, kad jos subjektai gali veikti nepaisydami determinuojančios gamtinės ir socialinės aplinkos. Jie sprendžia ne tik pagal tai, kas yra, bet ir pagal tai, ko buvimas mūsų gyvenimą gali padaryti kilnesnį ir garbingesnį. Moralės subjektai yra panašūs į stebukladarius, galinčius sugriauti bet kurią kultūrinių ir istorinių aplinkybių primestą tvarką. I. Kanto moralės filosofija atveria kelią mistikai. Nors šio autoriaus negalima pristatyti kaip mistiko, jis daug padėjo tiems, kurie drįso kalbėti apie antjuslinę žmogaus prigimtį. Skaitant I. Kanto etikos traktatus, kyla mintis, kad moralinis misticizmas gali būti perkeltas į politikos filosofijos sritį. Tačiau taip neatsitinka. I. Kantas pasirinko mechanistinę politikos sampratą, neturinčią jokio ryšio su moraliniu misticizmu. Panašiai mąstė dauguma modernųjų laikų autorių. Modernusis politikos mokslas mažai ką bendro turi su tuo, ką klasikiniai politikos filosofai vadino siela ar vidiniu žmogumi. Šis mokslas yra sudedamoji politinių technologijų ir ekonominio mąstymo dalis. Politiką atitraukus nuo moralės mistikos, ji uždaroma geležiniame mokslo, technikos ir instrumentinio racionalumo narve.

Žvelgiant iš filosofinės perspektyvos, galima teigti, kad mistika išplečia pasaulio tikroviškumo supratimą. Mokslo ir technikos pažanga nukreipta prieš šią tikrovės ir tikroviškumo sampratą. Politinis liberalios visuomenės neutralumas slepia kultūrinį šališkumą, naikinantį mistinį pasaulio tikroviškumo suvokimą. Dabartinių Vakarų visuomenių piliečiai nesunkiai pripažįsta praktikos, mokslo ir meno tikroves, tačiau jų kelias į religinio ir mistinio patyrimo pasaulį yra apsunkintas šiuo metu dominuojančios kultūros. Liberalių visuomenių piliečių dauguma yra instrumentinio racionalumo, empirizmo ir

pragmatizmo šalininkai. Stebinti turi tai, kad mistinės tikrovės išstūmimas dar nėra tapęs visuotiniu reiškiniu. Kol kas gyvas įsitikinimas, kad tiesioginio kontakto su Dievu siekiančių žmonių patyrimo praradimas turi būti traktuojamas kaip svarbus visuomenės dvasinio gyvenimo menkėjimo požymis. Apie tai daugiau negu prieš šimtą metų rašė vienas subtiliausių mistikos tyrinėtojų Williamas Jamesas. Jo žodžiais, pašalindami religinę mistiką, mes kartu uždarytume langus, „pro kuriuos protas žvelgia į daug gilesnius ir platesnius pasaulius“⁷.

Politinis liberalizmas tikintiems žmonėms primeta tam tikrą pasaulio tikroviškumo supratimą. Liberalai siūlo religinius įsitikinimus patraukti iš viešojo gyvenimo ir jų netraukti kaip politikos pagrindą. Tačiau jie užmiršta, kad mistikams daugiausia problemų kyla būtent dėl įsitikinimų. Dievo tikrovę paversti žodžiais ir diskursu jiems yra sunkiausias uždavinys. Mistikai Dievą randa pirmiau žodžių, sąvokų ir diskursų. Tai būtis, kurios neįmanoma mąstyti praktikos, mokslo ir meno kategorijomis. Emmanuelio Levino žodžiais, Dievas yra „kitaip negu būtis“⁸. Religinį pasaulio suvokimą traktuodami kaip įsitikinimus, liberalai mistikus verčia žodžiais ir įsitikinimais aprėpti tai, kas, jų pačių nuomone, yra neaprepiamas dalykas. Mistikai visada kalba apie kažką daugiau, negu įsitikinimai, teiginiai ir dogmos. Liberalų požiūris į juos primena carinės Rusijos valdžios požiūrį į mažas imperijos tautas, kai šioms buvo norima įpiršti kirkilą. Mažoms Rusijos imperijos tautoms svetimas pasirodė carinės valdžios reikalavimas savo kalbos žodžius rašyti rusiškais rašmenimis. Dabartiniais religiniams mistikams svetimas yra liberalų noras įpiršti jiems nepriimtina tikroviškumo sampratą.

Stebina tai, kad politiškai nuo religijos atskirtų, mokslu grindžiamų ir techniškai valdomų visuomenių piliečiai yra daug didesni

⁷ James W., *Varieties of Religious Experience. A Study in Human Nature*, London and Bombay: Longmans, Green, and Co, 1902, p. 423.

⁸ Levinas E., *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą*, vert. A. Judžentytė, N. Keršytė, R. Matuzevičiūtė, A. Pažeraitė, Vilnius: Aidai, 2001, p. 189.

mistikai, negu dažnai manoma. Galima nurodyti dvi pagrindines šio reiškinių priežastis. Pirma, mistika yra svarbus daugelio žmonių asmeninės savivokos aspektas. Antra, nepaisant privatumo ir viešumo sferų atskyrimo, ji išlieka reikšmingas politinio gyvenimo elementas. Daug skirtingų religijų žmonių tiki Dievo apreiškimu, amžinuoju gyvenimu, sielos nemirtingumu, mirusiųjų prisikėlimu, pasaulio pabaiga ir dangaus karalyste. Visa tai mistinio pasaulio suvokimo elementai. Katalikai, liuteronai, kalvinistai, anglikonai, stačiatikiai ir sentikiai paklūsta ne tik politinei valdžiai, bet kartoja ir į Dievą nukreiptus žodžius – „teateinie tavo karalystė“. Krikščionimis šiuo metu save laiko net du milijardai pasaulio gyventojų. Mistikų skaičius dar padidėja, prisiminus, kad islamą išpažįsta daugiau negu milijardas Žemės gyventojų, o budistų skaičius siekia apie pusę milijardo. Šių statistinių duomenų užtenka tam, kad mistika būtų traktuojama kaip rimtas šiuolaikinių visuomenių gyvenimo elementas.

Išvados

Liberalai teisūs, sakydami, kad laisvę gerbiančių visuomenių piliečiai privalo atskirti politinius ir religinius įsitikinimus. Tačiau jie pamiršta, kad tikintys žmonės gina ne tik religinius įsitikinimus, bet ir atskirą pasaulio tikroviškumo sampratą. Sunku išvengti įtampos tarp liberalų ir religingų žmonių požiūrio į pasaulį. Liberalai religiją susiaurina iki atskirų įsitikinimų, tačiau už jos stovi daug platesnis dalykas – savarankiška pasaulio tikroviškumo samprata. Negalima kaip įsitikinimų traktuoti to, kas tikintiems žmonėms yra savarankiška tikrovė, besiskirianti nuo praktikos, mokslo ir meno pasaulių tikroviškumo sampratų. Išskirtinis religinės pasaulio sampratos bruožas – mistinių pasaulio tikroviškumo elementų pripažinimas.

Prisidengę liberalaus politinio neutralumo ir nešališkumo principais, veikia kultūriniai religinės mistikos šalinimo mechanizmai. Vertybėms neutralus ir skaičiuojantis mokslinis protas bei jo kuriamas praktinis patyrimas konfliktuoja su religine pasaulio tikrovišku-

mo samprata. Liberalai mano, kad *lex* yra vienintelis politinio gyvenimo *rex*. Tai kertasi su mistiniais religingų žmonių įsitikinimais apie Dievo karalystę, Šventąją Dvasią, pomirtinį teismą ar prisikėlimą iš numirusiųjų. Tikintieji pripažįsta teisės vaidmenį, tačiau jie mano, kad jurisprudencija negali apsieiti be tam tikrų mistinių prielaidų. Teisinio pozityvizmo ir mistinės tikroviškumo sampratos konfliktas yra neišvengiamas dalykas.

Dar aštresnis yra mistinio požiūrio į pasaulį ir mechaninės politikos sampratos konfliktas. Modernusis politinis mąstymas yra konstruojamas pagal kūno, daikto ir mechanizmo modelį. Tai jį skiria nuo klasikinio politinio mąstymo. Klasikiniai politikos filosofai rūpinosi piliečių sielos reikalais, manydami, kad būtent jie stipriausiai sąlygoja politinio gyvenimo kokybę. Modernieji politikos filosofai mąsto kitaip – jie politinį gyvenimą siūlo keisti taip, kaip keičiami kiti žmonių sukurti mechanizmai. Šis požiūris naikina moralinę politikos prasmę. Perėjus prie mechaninio politikos supratimo, mistikų kalbos apie anapus praktikos, mokslo ir meno pasaulių esančią Dievo tikrovę atrodo kaip didelis nesusipratimas.

Mistinis patyrimas nesunkiai gali virsti politiniu ir kultūriniu fanatizmu. Tačiau ši aplinkybė nėra pagrindas menkinti mistinę pasaulio tikroviškumo sampratą. Su mistikos pasauliu yra susijusios pagrindinės moralės filosofijos sąvokos, pagrindžiančios politinės laisvės idėją. Moralinei ir politinei laisvei užtikrinti būtina pripažinti mokslo kuriamo pasaulio vaizdo nepakankamumą. Laisvė yra pagrindinis mistinis veiksnys, sąlygojantis dorovinį ir politinį mąstymą. Kol pripažįstama jos reikšmė, politikos filosofai pagrįstai gali kalbėti apie mistinius politinio patyrimo elementus.

LITERATŪRA

Berlin I., *Vienovė ir įvairovė: žvilgsniai į idėjų istoriją*, vert. A. Jokubaitis, Vilnius: Amžius, 1995.

Habermas J., „Religion in the Public Sphere“, *European Journal of Philosophy* 1, 2006, p. 1–25.

James W., *Varieties of Religious Experience. A Study in Human Nature*, London and Bombay: Longmans, Green, and Co, 1902.

Kantas I., *Praktinio proto kritika*, vert. R. Plečkaitis, Vilnius: Mintis, 1987.

Levinas E., *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą*, vert. A. Judžentytė, N. Keršytė, R. Matuzevičiūtė, A. Pažeraitė, Vilnius: Aidai, 2001.

Scholem G., *Žydų mistika ir jos pagrindinės srovės*, vert. A. Gailius, Vilnius: Aidai, 2009.

Vitgenšteinas L., *Rinkiniai raštai*, vert. R. Pavilionis, Vilnius: Mintis, 1995.

SUMMARY

POLITICS AND MYSTICISM

The article is based on an idea that there are four different modes of understanding reality – practice, science, art and mysticism. Political liberalism demands separation of public and private beliefs. However, mystical understanding of reality is not a system of propositions and beliefs. This is why one can speak of a conflict between liberalism and mystical understanding of reality. Political liberalism imposes a certain understanding of reality on believers. Liberals propose to remove religious convictions from public life and not to treat them as a basis of politics. They forget that mystics have the biggest trouble namely with convictions. To turn the reality of God into words for them is always the hardest task. Mystics find God before words, concepts and discourses. Liberals reduce religion to convictions and demand from mystics to comprehend that, which in their opinion is not comprehensible. There is a tension between liberalism and people who have mystical experiences. Liberals narrow down religious experience to convictions. However, mystical experience is a much broader subject. Behind it stands an understanding of world that has its own standards of reality.